

Małgorzata Halicka

Uniwersytet w Białymstoku

Ludzie starzy jako ofiary przemocy

Słowa kluczowe: ludzie starzy, rodzina, przemoc, wycofywanie się, zapobieganie

1. Wprowadzenie

Znamienne wydają się słowa P. Sztompki (2009: 44) na temat czasów współczesnych, które charakteryzują się niezwykle przyspieszeniem, zintensyfikowaniem się i rozszerzeniem zmian społecznych w skali jednego pokolenia. Jego zdaniem nie tylko rodzimy się, ale także umieramy w zupełnie innych światach.

W warunkach współczesnych demokracji coraz częściej spotyka się opinie, że największymi zagrożeniami dla społecznej spójności jest dyskryminacja ze względu na płeć, rasę i wiek (Szukalski 2009: 59). Jeśli chodzi o osoby starsze, to mają one szczególne problemy z odnalezieniem się w tym nowym świecie. Nie nadążając za współczesnymi zmianami społecznymi i nie radząc sobie z wieloma problemami życiowymi, są narażone na wykluczenie z wielu obszarów życia społecznego. Te różnorodne przejawy ageizmu indywidualnego i instytucjonalnego mogą prowadzić do nadużyć i zaniedbań wobec osób starszych (Halicki: 1997; Szatur-Jaworska: 2005; Szukalski: 2009).

Niniejsza praca dotyczy osób starszych jako ofiar przemocy w przestrzeni życia codziennego. Chodzi o pokazanie niepomyślnej przestrzeni życia osób starszych, a konkretnie przejawianej wobec nich przemocy. Sytuacja przemocy wymusza na osobach starszych wycofanie się nie tylko z przestrzeni społecznej, ale często także z życia rodzinnego. Jakie przedsięwziąć kroki, aby krzywdzeni starsi ludzie mieli odwagę upominać się o swoje prawa i doprowadzić do ich egzekwowania? Co należałoby zrobić, aby w tym obszarze życia codziennego wpłynąć na aktywność osób starszych – ofiar przemocy? Jakie rekomendacje należałoby zaproponować, aby poprawić sytuację życiową ofiar przemocy? Tym problemom poświęcony jest niniejszy artykuł.

1.1. Przemoc – wyjaśnienia terminologiczne

W literaturze polskiej przemoc, to najogólniej narzucenie komuś swojej woli lub wymuszenie czegoś na kimś. Najczęściej chodzi o wymuszanie określonych zachowań lub postaw (Dubisz: 2003). Ogólnopolskie Pogotowie dla Ofiar Przemocy w Rodzinie Niebieska Linia mówi o przemocy w rodzinie i traktuje ją jako zamierzone i wykorzystujące przewagę sił działanie przeciw członkowi rodziny, naruszające prawa i dobra osobiste, powodujące cierpienie i szkody. Przemoc w rodzinie charakteryzuje się tym, że:

- jest intencjonalna, a to oznacza, że jest zamierzonym działaniem człowieka, które ma na celu kontrolowanie i podporządkowanie ofiary
- siły są nierówne, tj. jedna ze stron ma przewagę nad drugą. Ofiara jest słabsza, a sprawca silniejszy
- narusza prawa i dobra osobiste – sprawca wykorzystuje przewagę siły, narusza podstawowe prawa ofiary (np. prawo do nietykalności fizycznej, godności, szacunku, itd.)
- powoduje cierpienie i ból – sprawca naraża zdrowie i życie ofiary na poważne szkody. Doświadczanie bólu i cierpienia sprawia, że ofiara ma mniejszą zdolność do samoobrony (Ogólnopolskie...: 2009).

W literaturze gerontologicznej (McDonald 1996) przemoc rozumiana jest jako złe traktowanie ludzi starych, które przejawia się pod postacią nadużyć i zaniedbań (pod pojęciem ludzie starzy rozumie się zazwyczaj osoby po 65. roku życia).

Przemoc wobec ludzi starszych może przejawiać się jako akt popełniony lub też jako zaniechanie działania. W skrajnej formie przemoc wobec osób starszych występuje pod postacią zachowań agresywnych, szkodliwych dla zdrowia (np. okaleczeniach), a nawet bezpośrednio przyczyniających się do śmierci. Przemoc wobec ludzi starych jest zróżnicowana, przybiera różną postać i przejawia się na różne sposoby (tab. 1).

Tabela 1

Przemoc wobec ludzi starych

Rodzaj przemocy	Przejawy	Skutki
przemoc fizyczna: celowe użycie siły fizycznej, której następstwem jest uszkodzenie ciała, ból albo osłabienie (nadwyrężenie)	uderzanie, policzkowanie, gryzienie, popychanie, obezwładnianie, kopanie, duszenie, bicie pięścią, rzucanie w kogoś przedmiotami	potłuczenia, złamania, zwichnięcia, rany cięte, wyrwane włosy, strach, niepokój, depresja
przemoc psychiczna: używanie groźby, upokarzania, znęcanie się, przeklinanie i inne werbalne zachowania i/albo inne formy psychicznego okrucieństwa, których rezultatem jest strapienie	obwinianie, przeklinanie, zastraszanie, grożenie z użyciem siły, izolowanie, traktowanie osoby starszej jak dziecko, agresja słowna, wyzwiska	strach, depresja, zażenowanie, bezsenność, utrata apetytu

fizyczne i psychiczne		
przemoc finansowa: nielegalne i nieodpowiednie użycie funduszy, własności lub innych zasobów osoby starszej	sprzeniewierzenie pieniędzy, rzeczy wartościowych albo własności, kradzież, odmawianie osobie starszej prawa dostępu do własnych funduszy	utrata pieniędzy, nie- możność opłacenia rachunków, pogorsze- nie stanu zdrowia i standardu życia, brak poczucia bezpieczeń- stwa
przemoc seksualna: bezpośrednie lub pośrednie mieszanie się do aktywności seksualnej bez zgody odnośnej osoby	patrzenie, obnażanie, fotografowanie, gwałt, wymuszanie stosunków seksualnych, sugestywne rozmowy, dotykanie	dyskomfort fizyczny i psychiczny, wyrzuty sumienia
przemoc symboliczna: wymuszanie na ludziach starych zachowania, które jest wygodne grupom dominującym	dyskredytacja własnego dorobku kulturowego, wymuszanie noszenia odpowiedniego stroju i posługiwanie się odpowiednim językiem	naruszanie praw, osa- motnienie, izolowanie się
zaniedbania: powtarzająca się deprywacja (powtarzające się pogarszanie) opieki, pomocy, która jest potrzebna człowiekowi staremu w ważnych czynnościach dnia codziennego	zaniechanie dostarczania jedzenia, schronienia, odzieży, opieki medycznej, opieki osobistej, kontaktów społecznych, nieprawidłowe używanie medykamentów albo używanie nadmiaru medykamentów	niedożywienie, odleży- ny, nie leczone pro- blemy medyczne, depresja
opuszczenie	strata	zranienie, cierpienie

Źródło: (Halicka, Halicki 2010: 26-27)

1.2. Prawne aspekty przemocy wobec osób starszych

Najważniejszym aktem prawa wewnętrznego w Polsce jest Konstytucja RP z roku 1997, a także regulacje zawarte w prawie karnym. Jednak „(...) nigdzie w przepisach kodeksu karnego ludzie starzy nie stanowią wyodrębnionego przedmiotu ochrony karnoprawnej. „Ukrywają” się (...) pod określeniami: osoba najbliższa (przy znęcaniu się), bezradna (przy wykorzystywaniu seksualnym), osoba pozostająca pod opieką lub w stosunku zależności (przy znęcaniu) (Laskowska 2009: 55). Zdaniem K. Laskowskiej (2009), ważną z punktu widzenia analizowanej w niniejszym opracowaniu tematyki umowę międzynarodową stanowiła *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, zwana inaczej *Europejską Konwencją Praw Człowieka* (Rzym 1950). Zawierała takie dezyderaty jak m.in. prawo do życia, zakaz tortur, prawo do wolności i bezpieczeństwa, zakaz dyskryminacji. Dokument ten stał się podstawą powołania Europejskiego Trybunału Praw Człowieka – instytucji, do której skargi mogą wносить także osoby prywatne. W 1965 roku sprecyzowano Europejską Kartę Społeczną. Do roku 1992 nie zawierała ona

szczególnych rozwiązań odnośnie do ludzi starych. Dopiero w Protokole Dodatkowym w roku 1992 zapisano prawo do ochrony socjalnej osób w wieku podeszłym.

Innym aktem, o którym pisze K. Laskowska (2009), był *Europejski Kodeks Zabezpieczenia Społecznego* (z 1964 r.), znowelizowany w 1990 roku. Zawierał głównie gwarancje w zakresie opieki lekarskiej, świadczeń chorobowych, bezrobocia, świadczeń emerytalnych.

W sposób zdecydowany – do problemów osób starszych – ustosunkowały się dwa akty prawa polskiego:

1. *Konstytucja RP* z 1997 roku (Dz. U. Nr 78, poz. 483), dotycząca m.in.:
 - ochrony wolności
 - równości wobec prawa i zakaz dyskryminacji
 - prawo do zabezpieczenia społecznego w związku z wiekiem emerytalnym
2. *Kodeks karny* z 1997 roku (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.).

Należy w tym miejscu podkreślić, że różne dyscypliny nauki różnie definiują zachowania, które naruszają dobra ludzi starych. Mowa tu o nadużyciach, zaniedbaniach. Prawo karne określa je wprost przestępstwami, czyli „czynami zabronionymi przez prawo, zawinionymi przez sprawcę, zagrożonymi karą, czynami o dużej szkodliwości społecznej” (Laskowska 2009: 50).

Jednym z najważniejszych aktów prawnych, regulujących kwestię przemocy, jest art. 207 kodeksu karnego, który stanowi m.in., że kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą najbliższą lub nad inną osobą, z którą pozostaje w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy, albo nad małoletnim lub osobą nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do 5 lat (Polski Serwer Prawa 2009).

Większość ustaw, dokumentów obowiązujących w Polsce, uwzględnia co najmniej następujące typy złego traktowania ludzi dorosłych: akty fizyczne powodujące ból czy zranienia (skałeczenie), zadawanie cierpienia emocjonalnego, czy psychicznej krzywdy, przemoc seksualna, napaść seksualna, wyzyskiwanie finansowe, zaniedbywanie.

W ostatnich latach ważnym w Polsce wydarzeniem dotyczącym problemu przemocy wobec osób starszych było przyjęcie przez Sejm 29 lipca 2005 roku ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, która to ustawa w roku 2010 została znowelizowana z korzyścią dla ofiar przemocy.

Innym ważnym wydarzeniem było *Zarządzenie Komendanta Głównego Policji z dnia 18 lutego 2008 roku*, dotyczące przemocy także wobec osób starszych w ramach procedury policyjnej „Niebieskie Karty”. Zasadniczym celem procedury interwencji Policji wobec przemocy domowej w ramach Niebieskiej Karty jest:

- zapewnienie rodzinie z problemem przemocy dostępu do informacji o przysługujących jej prawach i obowiązkach wynikających z przepisów prawa oraz o instytucjach i organizacjach społecznych zobowiązanych do udzielenia wsparcia i pomocy,
- zapewnienie interdyscyplinarnej reakcji wobec przemocy w rodzinie poprzez wdrożenie współpracy z instytucjami i organizacjami społecznymi zobowiązanymi do udzielania wsparcia i pomocy ofiarom przemocy w rodzinie.

- zgromadzenie materiałów, które mogą być wykorzystane jako dowody w sprawie, w przypadku wszczęcia postępowania przygotowawczego.

Jak widać, obecnie w większym stopniu dysponujemy instrumentami, które odnoszą się do osób starszych, ale czy biorą one w ochronę osoby starsze? Czy są respektowane prawa osób starszych? W tym względzie istnieje pilna potrzeba rozwoju obiektywnych, ujednoliconych definicji badawczych, które powinny być logicznie powiązane z koncepcjami zawartymi w ustawach, by w ten sposób służyć mogły zarówno twórcom polityki, jak i praktykom. Z analizy stanu badań na temat przemocy wobec osób starszych w Polsce – jak zobaczymy to dalej – wynika, że na tym polu jest jeszcze wiele do zrobienia.

2. Przegląd badań nad przemocą wobec ludzi starych

2.1. Przemoc w rodzinie

W literaturze światowej spotkać można wiele opracowań dotyczących przemocy wobec osób starszych. Waga tego doprowadziła do powstania w Stanach Zjednoczonych *National Committee for the Prevention of Elder Abuse*. Z inicjatywy tej organizacji w 1988 roku zaczęto wydawać kwartalnik *Journal of Elder Abuse and Neglect*. W latach 1990. zjawiskiem przemocy wobec osób starszych zajęła się Światowa Organizacja Zdrowia (WHO), która w wydanym w 2002 roku raporcie na temat przemocy i zdrowia (*World report on violence and health*) rozdział 5 poświęciła nadużyciom wobec osób starszych (*Chapter 5: Abuse of the elderly*). Stało się to okazją do wszczęcia przez WHO światowej kampanii prewencji wobec przemocy, w tym przemocy wobec osób starszych. Jak szacuje Światowa Organizacja Zdrowia, zjawisko przemocy w pięciu krajach rozwiniętych (Kanada, Finlandia, Holandia, Wielka Brytania, USA) dotyczy 4–6% populacji (pod uwagę brano nadużycia fizyczne, psychiczne i finansowe oraz zaniedbania). Ostatnie badania w Korei ukazują wielkość 6,3%, podczas gdy doniesienia z Izraela wskazują na około 18,4%, z przewagą nadużyć obejmujących zaniedbanie (Krug i in. 2002). Z kolei w Czechach mówi się o ponad 20% ofiar różnych form przemocy wśród osób w wieku 60 i więcej lat (*Stopping ...* 2006).

W marcu 2008 roku w Brukseli odbyła się konferencja na temat *Protecting the Dignity of Older Persons. The Prevention of Elder Abuse and Neglect*, zorganizowana przez Komisję Europejską. W konferencji udział wzięli wysocy rangą urzędnicy państwowi z wielu krajów Europy i świata, przedstawiciele nauki, przedstawiciele różnych organizacji zaangażowani w działalność praktyczną, a także ludzie starzy, których problem nadużyć i zaniedbań dotyka. Z zaprezentowanych podczas konferencji referatów wynikało, że trudno jest oszacować rozmiary zjawiska przemocy na świecie ze względu na małe – jak dotąd – rozpoznanie problemu. Zna-

ne najczęściej dane szacunkowe, trudno jest porównywać, a jeszcze trudniej uogólniać. A. Lowenstein z Uniwersytetu w Hajfie, prezentując dane na temat przemocy, stwierdziła, że mamy wiedzę na temat zaledwie 16% problemu, co jest jedynie „wierzchołkiem góry lodowej”, góry której najważniejsze 84% jest nam nieznane.

Przed laty A. Lowenstein (1995: 81) napisała: „W Stanach Zjednoczonych i niektórych krajach europejskich dekada lat osiemdziesiątych poświęcona była nadużyciom wobec osób starszych. W Izraelu [...] nadużycia wobec osób starszych jako zjawisko społeczne i problem społeczny zaczęły się dopiero pojawiać”. W niespełna dziesięć lat po napisaniu tych słów przeprowadzono w Izraelu badania na temat nadużyć i zaniedbań wobec osób starszych. Wynika z nich, że 18,4% mieszkańców Izraela doświadczyło przemocy. Wśród Żydów odsetek ten wyniósł 18,3%, natomiast wśród zamieszkujących w Izraelu Arabów 19,6% (Eiskowits, Winterstein, Lowenstein 2004).

W Polsce badania dotyczące przemocy wobec ludzi starych nie rozwijają się ani tak szybko, ani też nie są tak nagłośnione jak badania nad innymi formami przemocy interpersonalnej. Jest to spowodowane m. in. trudnościami finansowymi (brak funduszy na badania), niewielką liczbą badaczy, którzy to zagadnienie podejmują, słabą podbudową teoretyczną i metodologiczną nieścisłością. Nieliczne wprawdzie, istniejące wyniki badań empirycznych dostarczają jednak wstępnego rozpoznania problemu przemocy wobec ludzi starych jako zagadnienia niezmiernie złożonego.

Zjawisko przemocy wobec osób starszych pojawiało się w Polsce rzadko i zazwyczaj przy okazji omawiania innych problemów, jak np. konflikty międzygeneracyjne (Piotrowski 1973, Synak 1976). Problem ten jest tym trudniejszy do oszacowania, że 34% ankietowanych osób w sprawie przemocy domowej jest zdania, że nikt nie ma prawa wtrącać się do prywatnych spraw rodziny (CBOS 2002). Osoby w starszym wieku są bardziej skłonne ukrywać istnienie przemocy w rodzinie niż osoby młode i w średnim wieku.

Pierwsze systematyczne badania empiryczne na temat ludzi starych jako przedmiotu i podmiotu patologii społecznej zostały przeprowadzone na przełomie lat 1980. i 1990. wśród trzech kohort wieku starszego w Białymstoku. Wyniki badań potwierdzały istnienie poczucia zagrożenia, a także nadużyć i zaniedbań w stosunku do ludzi starych. Ponad 20% mężczyzn 70-letnich skarżyło się na brak opieki, a 13% miało poczucie izolowania od spraw rodziny. U kobiet dominowały zaniedbania opiekuńcze (od 13% do 19%, zależnie od grupy wieku). Wysoki był także odsetek kobiet, które odczuwały zaniedbania w sferze psychicznej, a więc nie okazywanie uczuć (od 5% wśród sześćdziesięciolatków do 14% w grupie 80-latków). Osoby starsze mieszkające z rodziną były także przedmiotem nadużyć materialnych. Częstotliwość tego rodzaju nadużyć nie przekraczała 12% w poszczególnych grupach wieku, z wyjątkiem kohorty 80-letnich kobiet, gdzie odsetek ten wynosił aż w 19% (Halicka 1992, 1995, 1996, 1997).

W ostatnich dziesięciu latach wzrosło zainteresowanie przemocą wobec osób starszych w Polsce. Świadczą o tym kolejne publikacje oparte na badaniach empirycznych realizowanych w ramach różnych projektów i przez różnych specjalistów,

także z obszaru ochrony zdrowia (Orzechowska 2000, Pędich 2002, Twardowska-Rajewska, Rajewska-de Mezer 2005, Rudnicka-Drożak, Latałski 2006a, Rudnicka-Drożak, Latałski 2006b, Sygit, Ossowski 2008, Tobiasz-Adamczyk 2009, Halicka, Halicki 2010).

M. Halicka wraz z zespołem przeprowadziła w latach 2006–2009, w ramach projektu finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego badania empiryczne, dotyczące przemocy wobec osób starszych w zróżnicowanych środowiskowo, a także etnicznie i kulturowo obszarach wiejskich i miejskich w województwie podlaskim. Badania były realizowane w trzech etapach. W I etapie badano opinię 560 osób, tj. studentów, policjantów dzielnicowych, pracowników socjalnych i pielęgniarek, dotyczącą postrzegania przemocy. Drugi etap stanowiły badania środowiskowe wśród wybranych drogą losową 619 osób w wieku 60 i więcej lat, mieszkających w środowiskach miejskich (trzy dzielnice mieszkaniowe w Białymstoku) i wiejskich (trzy gminy: Krynki, Kleszczele i Zbójna) w województwie podlaskim. W gminach wiejskich badania przeprowadzono wśród 314 mieszkańców, natomiast w środowisku miejskim Białegostoku badania zrealizowano wśród 305 mieszkańców. Badania były prowadzone w oparciu o kwestionariusz ankiety i test zdań niedokończonych. Trzeci etap badań to studium przypadku, opisujące w sposób pogłębiony nadużycia i zaniedbania wobec osób starszych. Wywiadem pogłębionym objętych zostało 47 osób – deklarujących bycie ofiarą przemocy.

Jak wynika z przeprowadzonych przez nas badań, realizowanych we współpracy z Komendą Wojewódzką Policji w Białymstoku oraz Ośrodkiem Interwencji Kryzysowej w Białymstoku, przemoc wobec osób starszych nasila się i przybiera coraz bardziej brutalną postać. Zaprezentowane niżej dane stanowią zaledwie część opracowanych przez nas wyników badań, które w całości zostały opublikowane (Halicka, Halicki 2010). Te wstępne analizy pokazują jednak istnienie przemocy na Podlasiu.

Badane osoby starsze najczęściej wskazywały na kłótnie rodzinne, które miały miejsce w ich rodzinach (12,8%). Kolejne trudne sytuacje w życiu seniorów związane były z kierowaniem pod ich adresem wyzwisk i znieważaniem ich (9,5%). Zwraca także uwagę, iż popychanych i szturchanych było 3,1% seniorów, a bitych dalsze 3,1%. Niespełna 3% było wyganianych z mieszkania, a zastraszanych 2,4%. W przypadku 1,1% badanych osób starszych ograniczana była wolność – zob. tab. 2.

Najczęściej przejawy przemocy psychicznej i fizycznej wobec osób starszych występowały w środowiskach jednolitych etnicznie i kulturowo. Największym problemem w badanych rodzinach ludzi starych w województwie podlaskim były kłótnie, które miały związek z wykształceniem, wspólnotą mieszkaniową, relacjami rodzinnymi, wsparciem finansowym oraz problemami alkoholowymi. Osobami bardziej narażonymi na opisywaną formę agresji byli respondenci gorzej wykształceni. To oni stanowili największy odsetek doświadczających przemocy ze strony najbliższych.

Tabela 2

Przejawy zachowań agresywnych	Zdarzało się		Nie zdarzało się		Razem	
	n	%	n	%	n	%
znieważanie lub wyzwiska	59	9,5	560	90,5	619	100,0
zastraszanie osoby starszej	15	2,4	604	97,6	619	100,0
klótnie	79	12,8	540	87,2	619	100,0
popychanie, szturchanie	19	3,1	600	96,9	619	100,0
wyganianie z mieszkania	16	2,6	603	97,4	619	100,0
ograniczanie wolności (np. poruszania się po mieszkaniu, zamykanie w pokoju)	7	1,1	612	98,9	619	100,0
bicie, inne rękoczyny	19	3,1	600	96,9	619	100,0

Źródło: (Halicka, Halicki 2010: 172)

Przemoc wobec osób starszych – jak widzieliśmy – może przybierać różne formy. Z analizy dokumentów Ośrodka Interwencji Kryzysowej w Białymstoku wynika, że najczęściej przejawiana jest przemoc psychiczna i fizyczna (tab. 3). W zależności od okresu obserwacji dane te różnie się kształtują. W latach 1998-2009 odnotowano łącznie 48 przypadków przemocy ekonomicznej, 8 przypadków przemocy seksualnej, 173 przypadki przemocy fizycznej i aż 239 przypadków przemocy psychicznej.

Od roku 2000 najczęściej zgłaszaną formą przemocy była przemoc psychiczna. W latach 1999-2005 i w roku 2008 nie odnotowano przypadków przemocy seksualnej wobec osób w wieku 60 i więcej lat. Różnice te należy przede wszystkim tłumaczyć niekompletnymi informacjami zawartymi w dokumentacji podopiecznych.

W realizacji projektu uczestniczył także Wydział Prewencji Komendy Wojewódzkiej Policji w Białymstoku. Jako bardzo interesujące i cenne okazały się materiały stamtąd pochodzące, a dotyczące zarejestrowanych przypadków przemocy wobec osób starszych i/lub z udziałem osób starszych, które miały miejsce na terenie województwa podlaskiego. Na podstawie centralnego rejestru osób poszkodowanych przeprowadzono analizę ofiar przestępstw z uwzględnieniem regionu podlaskiego, wieku oraz rodzaju przestępstwa. Niżej prezentowani są jedynie sprawcy przemocy

Tabela 3

Rodzaj przemocy

Wyszczególnienie	Psychiczna	Fizyczna	Ekonomiczna	Seksualna	Zaniedbanie
------------------	------------	----------	-------------	-----------	-------------

1998 (13)*	N	6	9	3	3	3
	%	46,2	69,2	23,1	23,1	23,1
1999 (12)	N	7	10	2	-	4
	%	58,4	83,3	16,7	-	33,4
2000 (14)	N	14	7	4	-	2
	%	100,0	50,0	28,6	-	14,3
2001 (8)	N	8	3	-	-	-
	%	100,0	37,5	-	-	-
2002 (12)	N	12	10	5	-	6
	%	100,0	83,3	41,7	-	50,0
2003 (18)	N	15	11	6	-	1
	%	83,3	61,1	33,3	-	5,6
2004 (10)	N	10	8	3	-	1
	%	100,0	80,0	30,0	-	10,0
2005 (15)	N	14	9	2	-	2
	%	93,3	60,0	13,3	-	13,3
2006 (34)	N	34	28	2	1	3
	%	100,0	82,4	5,9	2,9	8,8
2007 (48)	N	48	28	7	3	-
	%	100,0	58,3	14,6	6,3	-
2008 (56)	N	54	35	12	-	10
	%	96,4	62,5	21,4	-	17,9
2009 (18)	N	17	15	2	1	2
	%	94,4	83,3	11,1	5,6	11,1
Ogółem (258)	N	239	173	48	8	34
	%	92,6	67,1	18,6	3,1	13,2

* w nawiasach przedstawiono liczbę ofiar przemocy ≥ 60 roku życia.

Źródło: (Halicka, Halicki 2010: 267-268)

W okresie od 01 stycznia 2006 roku do 30 czerwca 2009 roku na terenie województwa podlaskiego zgłoszono ogółem 398 przypadków znęcania się nad członkami rodziny, których ofiarami (a w niektórych przypadkach także sprawcami) były osoby w wieku 60 i więcej lat. Najczęściej sprawcą przemocy był mąż. W kilku przypadkach odnotowano także żonę, jako sprawcę przemocy. Na drugim miejscu był syn, który najczęściej był sprawcą przemocy wobec matki (w 102 przypadkach), nad obojgiem rodziców (w 45 przypadkach) oraz nad ojcem (od 5 w 2006 roku do 12 przypadków w 2008 roku). W 10 przypadkach sprawcami byli: córka nad matką oraz wnuk nad babcią/dziadkami. Zwraca uwagę fakt, że osoby starsze także były sprawcami przemocy. Taka sytuacja miała miejsce w 26 przypadkach – tab. 4.

Tabela 4

Sprawcy przemocy wobec osób starszych (w okresie od 1 stycznia 2006 r. do 30 czerwca 2009 r.)

Rok	znęcanie się nad członkami rodziny	mąż nad żoną/ żona nad mężem	syn nad rodzicami	syn nad matką/ ojcem	córka nad matką/ ojcem	zięć nad teściową/ synowa nad teściową	wnuk nad babcią/ dziadkiem	osoby obce	inne – sprawca osoba starsza
2006	103	37/1	18	22/5	2/0	4/4	1	5	4
2007	91	20/2	8	23/10	3/0	0/2	1	6	9
2008	133	41/4	17	31/12	4/1	3/2	6	4	8
2009	71	26/1	2	26/5	1/0	1/1	2	1	5
Razem	398	124/8	45	102/32	10/1	8/9	10	16	26

Źródło: (Halicka, Halicki 2010: 278)

2.2. Przemoc w instytucjach opiekuńczych

Do przemocy wobec osób starszych może dojść zarówno w środowisku domowym (rodzinie), jak i w środowisku społecznym. Na szczególną uwagę zasługuje także instytucjonalne środowisko życiowe osób starszych, którym jest/są placówka/placówki opiekuńcze (np. dom pomocy społecznej, zakład pielęgnacyjno-opiekuńczy, szpital), a w których istnieje zagrożenie przemocą ze strony personelu. Dowiedziono, że sprawcami przemocy wobec osób starszych mogą być zarówno członkowie rodziny, jak też inne osoby, np. opiekunowie (Kosberg, Garcia 1995). Okazuje się, że osoby starsze są grupą wysokiego ryzyka, jeśli chodzi o nadużycia w instytucjach takich jak: szpitale, domy opieki, placówki opieki długoterminowej.

W badaniach przeprowadzonych w USA 36% personelu z domów opieki donosi, że miało do czynienia co najmniej z jednym przypadkiem nadużycia wobec seniora w ostatnim roku, 10% popełniło akt nadużycia wobec osoby starszej, a 40% mówiło, że psychicznie znęcali się nad osobami starszymi (*World...* 2002). Działania odbierane jako nadużycia w instytucji dla osób starszych dotyczą fizycznych ograniczeń pacjentów, pozbawianie ich godności oraz wyboru w sprawach codziennych, a także otaczanie niedostateczną opieką (np. dopuszczenie do powstawania ran i odleżyn).

Jeśli chodzi o przemoc instytucjonalną w Polsce, to należy stwierdzić, że jest to problem bardzo mało rozpoznany.

B. Tobiasz-Adamczyk (2009) z zespołem przeprowadziła w latach 2007-2009 badania dotyczące postrzegania przemocy wobec osób starszych z perspektywy doświadczonych pracowników medycznych i socjalnych. Zaprezentowane wyniki pokazują dużą dysproporcję u badanych profesjonalistów, jeśli chodzi o postrzeganie problemu przemocy wobec osób starszych a jego faktycznym występowaniem. Zjawi-

sko instytucjonalnej przemocy wobec osób starszych winno być dalej diagnozowane.

Do dalszego rozpoznania problemu przemocy instytucjonalnej w Polsce przyczynią się zapewne przeprowadzone przez pracowników Zakładu Socjologii Edukacji oraz Zakładu Andragogiki i Gerontologii Uniwersytetu w Białymstoku badania na temat przemocy intymnej wobec kobiet w starszym wieku ze strony męża/partnera. Badaniami objęci byli zarówno opiekunowie, jak i ofiary przemocy instytucjonalnej. Celem realizowanego projektu było lepsze zapobieganie i bardziej efektywna walka z intymną przemocą partnerską stosowaną wobec kobiet w starszym wieku. Badania były prowadzone w instytucjach na terenie całego kraju w ramach europejskiego projektu DAPHNE III. Projekt realizowany był w latach 2009-2010, we współpracy z 5 innymi placówkami naukowymi z Anglii, Austrii, Niemiec, Portugalii i Węgier. Raport z tych badań opublikowany został w 2010 roku w wersji elektronicznej (Halicka, Halicki, Kramkowska: 2010 www.ipvow.org).

W Polsce tego rodzaju opracowania są nadal nieliczne. Częściej dziennikarze demaskują i nagłaśniają w prasie i mediach takie sytuacje (np. DPS w Radości).

Jak dotąd – nie opracowano stosownych przepisów prawnych, które by skutecznie zapobiegały zaniedbaniom i nadużyciom w placówkach opiekuńczych. Jedynym instrumentem w gestii wojewody są nałożone przez niego kary finansowe (min. 10 tys. zł.) za niedociągnięcia w standardach w zakresie opieki. Trwają aktualnie prace nad zmianą przepisów powstawania i funkcjonowania placówek opiekuńczych – w szczególności prywatnych domów opieki.

2.3. Czynniki mające związek z przemocą

Przyczyn nadużyć lub/i zaniedbań wobec osób starszych należy upatrywać zarówno w środowisku rodzinnym osoby starszej, jak i poza nim. Przemoc wobec osób starych w rozumieniu nie tylko użycia siły, ale także pod postacią zaniedbań, jest rezultatem wzajemnego oddziaływania wielu innych czynników, m.in. stresu związanego z brakiem posiadania pracy i środków do życia, co może prowadzić do nadużywania alkoholu i stosowania przemocy, z braku posiadania własnego mieszkania, co zmusza do wspólnego zamieszkiwania z innymi i wyzwała konflikty, w wyniku których dochodzi do nadużyć i zaniedbań. Ważna jest również postawa opiekuna i odbiorcy pomocy oraz wzajemne między nimi relacje, np. agresja, wymuszenie, frustracja opiekuna powodowana długotrwałą opieką, niewłaściwe zachowania ze strony sprawcy opieki, czy też częste stany depresyjne ofiary przemocy, to wszystko stanowi przeszkodę w ułożeniu prawidłowych relacji między nimi. Sytuację tę utrudnia fakt, że osoba starsza może występować w roli nie tylko ofiary, ale i sprawcy przemocy.

Podkreślić także należy, iż do przemocy wobec ludzi starych i z udziałem ludzi starych dochodzi stosunkowo często w środowiskach dysfunkcyjnych. W opinii

pracowników socjalnych badanych dzielnic w Białymstoku ofiarami przemocy są osoby, które korzystają ze świadczeń pomocy społecznej w związku z bezdomnością, bezrobociem, alkoholizmem, ubóstwem, czy też chorobą psychiczną. Szczególną grupę ryzyka, narażoną na akty przemocy, stanowią bezdomni, którzy nieformalnie zamieszkują na terenie dzielnicy, którzy osiągnęli już wiek emerytalny i z dotychczasowego trybu życia nie chcą zrezygnować, a często nadużywają alkoholu i odrzucają pomoc proponowaną przez pracowników socjalnych. Stanowią oni ryzyko zagrożenia przemocą nie tylko jako przedmiot, ale także jako podmiot przemocy.

W środowiskach wiejskich do nadużyć fizycznych wobec osób starszych dochodzi z innych jeszcze powodów. Rodzice w zamian za przekazanie gospodarstwa rolnego potomstwu oczekują od niego zabezpieczenia na starość. Sytuacja ta rodzi konflikty, a w konsekwencji może prowadzić do przemocy. Jeszcze innym zjawiskiem typowym dla środowisk wiejskich są spory sąsiedzkie w związku z regulacją własności gruntów. W trakcie takich konfliktów dochodzi do wzajemnego znieważania, gróźb, bójek. Należy także zauważyć, iż łagodne objawy przemocy – w postaci nietolerancji i dyskryminacji – obecne są nie tylko w tej części społeczeństwa, gdzie mamy do czynienia z patologią, ale także tam, gdzie patologii brak. Należy przypuszczać, że czynników ryzyka przemocy wobec osób starszych jest znacznie więcej i należy mieć nadzieję, że sukcesywnie będą one rozpoznawane.

Podsumowując, pragnę podkreślić, iż bardzo trudno jest ocenić zakres ochrony prawnej ludzi starych w Polsce, ponieważ ochrona ta – jak dotąd – bardzo rzadko odnosi się wprost do osób starszych. Wobec tej kategorii wiekowej normy prawne są nieprzejrzyste, co może rodzić trudności interpretacyjne przy nabywaniu przez nich różnych uprawnień (Laskowska 2009). Z drugiej strony, w grupie praw socjalnych istnieją obszary, w których ludzie starzy doznają ograniczania swoich praw. Przejawem może być dyskryminacja rozumiana jako odmienne i gorsze traktowanie ludzi starych ze względu na zaawansowany wiek (Szatur-Jaworska i in. 1996).

Jak widać, problem przemocy w środowisku życiowym osoby starszej to problem bardzo złożony, któremu trudno będzie sprostać „od zaraz”. Potrzebne są tu działania interdyscyplinarne i długofalowe.

3. Jak zapobiegać przemocy wobec ludzi starych?

Przemoc wobec osób starszych stanowi barierę dla ich aktywności. Osoby dotknięte przemocą (a w szczególności kobiety) godzą się na ogół ze swoim losem przyjmując postawę wycofania. Jak pokazały badania nad przemocą intymną wobec kobiet w starszym wieku ze strony męża/partnera, bezradność ofiar przemocy wynikająca z braku wsparcia i pomocy bywa zatrważająca. Tylko nieliczne z nich podejmują działania na rzecz zmiany swojej sytuacji. Są to jednak często działania połowiczne, gdyż w Polsce – jak dotąd – prawo nie chroniło w pełni ofiar przemocy.

Nowelizacja ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie stwarza nadzieję na poprawę losu osób starszych dotkniętych przemocą. Zgodnie z ustawą sprawca przemocy będzie zmuszony opuścić zajmowane wspólnie z ofiarą mieszkanie. Chodzi jednak o skuteczne egzekwowanie tego zapisu. Dotychczasowe praktyki pokazują, że jest jednak inaczej. W sytuacji doświadczanych nadużyć, zaniedbań, osoby te rzadko podejmują działania aktywizujące. Potrzebują zainteresowania i wsparcia, nie tylko w obszarze działań edukacyjnych, ale także prewencyjnych.

Do przestrzeni życia codziennego – także przestrzeni życia osób starszych – ustosunkował się P. Sztompka. „(...) to, o czym rzadko wspominają politycy, to zapewnienie ludziom dobrze umeblowanej przestrzeni międzyludzkiej. Tymczasem w nieustannej zmienności społeczeństw przez wieki i millenia można odnaleźć jeden *constans*, zwyczajne codzienne satysfakcje płynące z więzi z innymi: z poczucia wspólnoty, bezpieczeństwa egzystencjalnego, zakorzenienia, zaufania, lojalności, solidarności i wzajemności. To tutaj w nieustannych relacjach z innymi, w przestrzeni międzyludzkiej toczy się nasze życie codzienne. Innego nie ma. I dlatego to w obszarze takich imponderabiliów kryje się zagadka lepszego życia i dobrego społeczeństwa. I tu toczyć się musi walka o lepszy ludzki świat” (Sztompka 2009: 47-48). Czy jednak osoby starsze (a w szczególności ofiary przemocy) mają dość sił, aby jeszcze walczyć o lepszy ludzki świat zważywszy, że patrzą na życie z nieco innej już perspektywy? Czy stać ich na oddolną aktywność, samoorganizowanie się? W moim przekonaniu wymagają wsparcia. Oto propozycja niektórych zaleceń do wdrożenia.

W obszarze działań edukacyjnych istotne jest uwrażliwianie społeczeństwa na złe traktowanie ludzi starych, ze szczególnym naciskiem na pracę z dziećmi i młodzieżą. Ten apel adresowany jest do szkół różnych szczebli oraz organizacji społecznych. Szkolenia z zakresu gerontologii i przemocy wobec ludzi starych winny być skierowane nie tylko do dzieci, młodzieży i samych osób starszych, ale także do odpowiednich służb społecznych. Istotnym czynnikiem readaptacji i wsparcia osób w podeszłym wieku w sytuacji przemocy jest zapobieganie ich izolacji poprzez aktywizację społeczną. Ważną rolę mogą tu odegrać: koła studenckie, Uniwersytety Trzeciego Wieku, emerytowani policjanci, pedagodzy, pielęgniarki, pracownicy socjalni w ramach działań woluntarnych. Naglące jest dotarcie z działaniami edukacyjnymi do osób starszych mieszkających w środowiskach wiejskich. Brak wiedzy na temat przemocy, mała świadomość problemu, bezradność i niemoc w rozwiązaniu problemu są przyczynami wielu dalszych rodzinnych dramatów na wsi.

W obszarze działań ustawodawczych należy zadbać o ustanowienie zapisów, które zagwarantują wprost prawa człowieka w starszym wieku, włączenie osób starszych do prac przy tworzeniu prawa o przemocy wobec osób starszych w domu.

W obszarze instytucjonalnym niezbędna jest weryfikacja kwalifikacji personelu pielęgnacyjno-opiekuńczego, stosowanie surowych sankcji wobec sprawcy przemocy (opiekuna w instytucji, członka rodziny), współpraca z rodziną, powoływanie „ciał przedstawicielskich” spośród rezydentów placówek opiekuńczej i ich rodzin,

których zadaniem będzie ocena sprawowanej opieki nad mieszkańcami domu-institucji.

Literatura

- CBOS (2002), *Przemoc w rodzinie. Fakty i opinie*. Komunikat nr 2666/2002: <http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2002/KOM042/KOM042.HTM> [dostęp 15.12.2005].
- Dubisz S., (red.) (2003), *Uniwersalny Słownik Języka Polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, t. 3.
- Eiskowits Z., Winterstein T., Lowenstein A., (2004), *The national survey on elder abuse and neglect in Israel*. Haifa: University of Haifa.
- Halicka M., (1995), *Elder Abuse and Neglect in Poland*. „Journal Elder Abuse and Neglect” vol.6, nr 3-4, s. 157-169.
- Halicka M., (1996), *Człowiek stary jako ofiara nadużyć*. [w:] B. Szatur-Jaworska [red.]. *Prawa obywatelskie ludzi starych w Polsce a europejskie deklaracje praw człowieka*. Białystok: Ekspertyza Polskiego Towarzystwa Gerontologicznego, Materiały sympozjum PTG w ramach VI Euroforum, s. XXXVI- XL.
- Halicka M., Halicki J. 2010, (red.), *Przemoc wobec ludzi starych. Na przykładzie badań środowiskowych w województwie podlaskim*. Białystok: Wyd. Temida 2.
- Halicka M, Halicki J., Kramkowska E. (2010), *Przemoc w związku małżeńskim/partnerskim wobec starszych kobiet. Raport krajowy* (www.ipvow.org).
- Halicki J., (1997). *Ageism i ruch Szarych Panter*. „Gerontologia Polska”, t.5, nr 3, s.41-45.
- Kodeks karny* z 1997 roku (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z póź. zm.).
- Konstytucja RP* z 1997 roku (Dz. U. Nr 78, poz. 483).
- Kosberg J.I., Garcia J.L., (1995). *Elder Abuse: International and Cross-Cultural Perspectives*. New York, London.
- Krug E.G., Dahlberg L.L., Mercy J.A., Zwi A.B., Lozano R. (eds.). (2002), *World report on violence and health*. World Health Organization, Geneva.
- Laskowska K., (2009), *Prawna ochrona ludzi starych – wybrane aspekty*. [w:] M. Halicka, J. Halicki, A. Sidorczuk (red.). *Człowiek dorosły i starszy w sytuacji przemocy*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, s. 45-57.
- Lowenstein A., (1995). *Elder Abuse in a Forming Society: Izrael*. “Journal of Elder Abuse&Neglect”. Vol.6, nr 3-4, s.81-100.
- McDonald L., (1996) *Abuse and Neglect of Elders*. w: I.E.Birren [ed.]. *Encyclopedia of Gerontology*. Academic Press. vol.1, s.1-10.
- Ogólnopolskie Pogotowie dla Ofiar Przemocy w Rodzinie* – „Niebieska Linia”, <http://www.niebieskalinia.pl> [data dostępu: 21.05.2009].
- Orzechowska G., (2000), *Człowiek stary ofiara przemocy w rodzinie*. „Rocznik Andragogiczny”, s.101-107.
- Pędich W., (2002), *Regionalne zróżnicowanie sytuacji ludzi starych na wsi*, w: B. Synak [red.], *Polska starość*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, s. 231-285.
- Piotrowski J., (1973), *Miejsce człowieka starego w rodzinie i społeczeństwie*. Warszawa: PWN.
- Polski Server Prawa*, <http://www.lex.com.pl/kodeksy/?akt=97.88.553.htm> [data dostępu: 21.05.2009].

- Rudnicka-Drożak E., Latański M., (2006a), *Rodzaje przemocy wobec kobiet po 65 roku życia*. (w) J. T. Kowalewski, P. Szukalski [red.], *Starość i starzenie się jako doświadczenie jednostek i zbiorowości ludzkich*. Łódź: Uniwersytet Łódzki, s.186-189.
- Rudnicka-Drożak E., Latański M., (2006b), *Zjawisko przemocy wobec osób starszych poniżej 65 r.ż. mieszkańców rejonów wiejskich woj. Lubelskiego w porównaniu do rejonów miejskich*, „Problemy Higieny Epidemiologii”, nr 87, s.147 [suplement].
- Stopping Elder Abuse*, (2006), Praha: Civic association ŽIVOT 90.
- Sygit E., Ossowski R., (2008), *Przemoc wobec osób starszych ze względu na ich wiek, płeć i wykształcenie*. „Gerontologia Polska”, tom 16, nr 3, s.163–168.
- Synak B., (1976), *Problemy starych rolników*. Warszawa Ludowa: Spółdzielnia Wydawnicza.
- Szatur-Jaworska B. [red.], (2008), *Stan przestrzegania praw osób starszych w Polsce. Analiza i rekomendacje działań*. Warszawa: Biuletyn RPO, 65.
- Szatur-Jaworska B., (2005) *Dyskryminacja ludzi starszych ze względu na wiek w obszarze pomocy społecznej*. [w:] „Co wiemy o dyskryminacji ze względu na wiek?”. Warszawa: ARFwP, s.74-82.
- Sztompka P., (2009), *Przestrzeń życia codziennego*, w: M. Bogunia-Borowska (red.), *Barwy codzienności. Analiza socjologiczna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, s. 29-50.
- Szukalski P., (2009), *Ageizm – przejawy indywidualne i instytucjonalne*, [w:] M. Halicka, J. Halicki, K. Czykier [red.], *Człowiek dorosły i starszy w sytuacji przemocy*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, s.59-68.
- Tobiasz-Adamczyk B., [red.], (2009), *Przemoc wobec osób starszych*. Kraków: Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Twardowska-Rajewska J., Rajewska-de Mezer J., (2005), *Nadużycia wobec seniorów w ich rodzinach*, [w:] M. Bińczycka-Anholcer [red.], *Przemoc i agresja jako problem zdrowia publicznego*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Higieny Psychicznej, s. 446–458.
- Ustawa z dnia 29 lipca 2005 roku o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. Dziennik Ustaw 2005 nr 180 poz.1493*
- World report on violence and health*. E. G. Krug, L. L. Dahlberg, J. A. Mercy, A. B. Zwi, R. Lozano [eds.]. 2002, Geneva: World Health Organization.

Ludzie starzy jako ofiary przemocy

Streszczenie: Celem pracy jest pokazanie problemu przemocy wobec ludzi starych. W sposób szczególny akcentowane są najnowsze wyniki badań na temat przemocy w stosunku do osób starszych, czynniki mające związek z przemocą, a także prawne aspekty sytuacji przemocowej.

Ważny punkt w prezentowanej pracy stanowi refleksja nad sposobami zapobiegania przemocy w związku z wycofywaniem się osób starszych z przestrzeni życia rodzinnego i społecznego.

The elderly as victims of violence

Summary: The aim of this work is to present the problem of violence against the elderly. The particular focus is the latest research in this area and its results, factors connected with violence, and certain legal aspects of these violent situations.

An important element of this work is a consideration of the ways of preventing violence in connection with their withdrawal from family and social life.

Keywords: the elderly, family, violence, withdrawal, prevention